

УДК 655.52

Н.І. Черниш

**ДО ІСТОРІЇ ВИДАННЯ „УКРАЇНСЬКОЇ ЗАГАЛЬНОЇ
ЕНЦИКЛОПЕДІЇ”**

. Повернення народові його забутих чи й не знаних досі духовних скарбів, відновлення цілісності та неперервності національного культурного процесу – це нині основне завдання, яке

постає перед науковцями багатьох галузей знань, зокрема і перед книгознавцями. У сучасних умовах дослідники прагнуть вивчити та осмислити насамперед маловідомі сторінки української книговидавничої справи, повернути до читачів ті унікальні видання, які протягом тривалого часу перебували під забороною, зберігалися у спецсхових. Серед них – перший національний довідник універсального змісту, що має назву «Українська загальна енциклопедія: Книга знання», виданий у Коломиї – Станіславі – Львові протягом 1930 – 1935 рр. у трьох томах.

У працях з історії українського енциклопедичного книговидання обґрунтовано зазначається, що «Україна вже на початку ХХ ст. мала потужний науковий потенціал, достатній для створення енциклопедій, вияву духовної зрілості українського народу, однак несприятливі політичні умови, насамперед національний гніт, не давали змоги здійснити їх випуск українською мовою, на основі національного матеріалу та здобутків вітчизняної наукової думки» [3, с.14]. Дійсно, спроби підготувати і видрукувати науковий довідник українознавчого змісту здійснювались неодноразово. Зокрема, у 1914 – 1916 рр. у Петербурзі світ побачили два томи праці «Украинский народ в его прошлом и настоящем», у 1915 р. в Москві вийшов збірник «Украинский вопрос», у 1923 – 1924 рр. у німецькому місті Венцляр велася підготовка «Української енциклопедії», редакцію якої очолювали З. Кузеля та Б. Лепкий. Особливо активно працювали над національними за змістом довідниками українські науковці, які у 20 – 30-і роки з різних причин опинилися в еміграції в Німеччині та розгорнули там діяльність Українського наукового інституту. Створена в межах цього осередку лексиконова комісія на чолі з З. Кузелею та Д. Дорошенком плідно співпрацювала з німецькими енциклопедистами, зокрема з таких відомих видавць, як Брокгауз, Майер та Гердер. Члени комісії запропонували до вміщення у ці авторитетні довідники низку енциклопедичних статей з українознавства, які й були опубліковані. У 1930 р. силами своїх науковців інститут випустив енциклопедичну збірку «*Das Leben der Ukraine in Vergangenheit und Ausland*» (головний редактор В. Залозецький), розпочав збір матеріалів до довідника «*Ukraine, Land der Zukunft*» (він побачив світ у 1939 р.).

Науково-підготовчі заходи, спрямовані на випуск національної енциклопедії, здійснювались і на українських землях [див. про це 3, с. 18–19], передусім у Західній Україні, де

міжвоєнний період взагалі характеризується поступом книговидавничої справи (варто згадати, наприклад, діяльність І. Тиктора чи Я. Оренштайна). Свідома галицька інтелігенція згуртувалася навколо ідеї підготовки та видання загальної (іншими словами – універсальної) енциклопедії, висловленої відомим журналістом В. Микитчуком. Нагальну потребу такого довідника він усвідомив під час роботи у товаристві «Рідна школа» на Коломийщині. Так, за спогадами самого В. Микитчука, «одного разу на обговоренні однієї мосі доповіді у селі Яблунові мене запитали : «Чи є в нас така книга, в якій є все?». Це запитання спонукало мене замислитися над виданням енциклопедії» [1, с. 352].

У 1928 р. В. Микитчук звернувся до голови Наукового товариства ім. Т. Шевченка К. Студинського з пропозицією взяти участь у підготовці енциклопедії та залучити до роботи інших науковців осередку, однак не отримав позитивної відповіді. Тоді В. Микитчук розпочинає переговори з діячами товариства «Просвіта», сподіваючись на їх підтримку та співпрацю. Просвітянам ідея видання «книги про все» була близькою, вони гаряче схвалили цю ініціативу, однак впровадити в життя проект В. Микитчука відмовились у зв'язку з фінансовими труднощами. Не шукаючи підтримки та взаєморозуміння інших культурних чи просвітницьких товариств, що їх на західноукраїнських землях у міжвоєнний період було чимало, В. Микитчук сам береться за підготовку довідника. Він звертається до І. Герасимовича, з яким просягом тривалого часу працював у товаристві «Рідна школа», з проханням підшукати редактора енциклопедії, бажано авторитетного вченого, відомого громадського діяча. Обійняти посаду головного редактора енциклопедії погодився І. Раковський, що доволі швидко зорганізував гурт співробітників – фахівців різних наукових дисциплін, серед яких було чимало членів Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Перша нарада видавничого комітету новостворюваної енциклопедії відбулася в середині липня 1929 р. у домі В. Микитчука в Коломиї, де науковці, громадські діячі обговорили всі актуальні справи й ухвалили почати роботу над виданням восени того ж року. Відповідно, у листопаді 1929 р. у Станіславі було підписано видавничу угоду, в якій, зокрема, зазначалися конкретні ділянки роботи членів видавничого комітету «Української загальної енциклопедії», а саме: В. Микитчук – організація видавництва; І. Пашкевич – адміністрація; І. Раковський – організація редакції; І. Чепіга – коректура. За час видання дові-

дника склад видавничого комітету неодноразово змінювався: так, у 1930 р. з різних міркувань з нього вийшли І. Чепіга та І. Герасимович, не у всіх документах бачимо ім'я І. Раковського (причиною цього може бути його конфлікт з В. Микитчуком, що став підставою для мирового спору у суді) [4]. На початку 1930 р. був сформований також й авторський склад «Української загальної енциклопедії», а саме майже 60 науковців, які відповідали за підготовку певних розділів чи статей довідника. Серед них – В. Кубійович, Б. Лепкий, М. Возняк, А. Крушельницький, З. Кузеля, С. Людкевич, І. Свенціцький, К. Студинський, П. Франко, Л. Чикаленко, В. Щурат та ін. У цей же час І. Раковський ретельно добиралася редколегію, до складу якої увійшли В. Дорошенко (мовний редактор), М. Рудницький (технічний редактор), І. Бедрило (секретар). При підготовці третього тому енциклопедії, присвяченого Україні, було запрошено також В. Сімовича, чия праця виявилася надзвичайно цінною і продуктивною. І. Раковський виконував обов'язки головного редактора «Української загальної енциклопедії», координував та спрямовував діяльність видавничого колективу. Зокрема, він виступив у львівській газеті «Діло» з програмною етаттею «Якою буде наша енциклопедія?» [2], що не лише оприлюднила ідею та розкрила зміст нового видання, а й закликала галицьку громадськість до його фінансування (власне, саме після її публікації найширші верстви суспільства стали надсилати кошти для енциклопедії, активно передплачувати її). З фінансового боку найбільшу підтримку «Українській загальній енциклопедії» надали П. Франко, І. Пашкевич, С. Кордуба [4].

Робота видавничого колективу супроводжувалася неабиякими труднощами, час від часу виникали конфлікти між членами видавничого комітету, було чимало неузгодженості та непорозумінь, зумовлених переважно відсутністю енциклопедичного досвіду. Так, редакція довідника мала підготувати матеріали першого зошита за той час, поки йшов збір замовлень на передплату. У проспектах видання зазначалось, що читачі та передплатники отримують цей зошит вже в березні 1930 р., тобто менш ніж через півроку після початку роботи над «Українською загальною енциклопедією». І. Раковський як головний редактор вважав, що для підготовки чотирьох аркушів (а саме таким був обсяг першого зошита) цілком достатньо часу, однак наближалися терміни відправки матеріалів до друку, а в редакції часто-густо лише розпочиналась попередня робота над ними. І. Раковський

нарікав на співробітників. тому видавничому комітету довелося припинити подальше збирання передплат і передусім налагодити справи редакційні. Крім того, чимало непорозумінь було й у стосунках редакції та друкарні Окружного союзу в Станіславі, що здійснювала поліграфічні роботи. Хоча на титульній сторінці «Української загальної енциклопедії» зазначено, ніби довідник видрукований видавничим кооперативом «Рідна школа» у Львові, це не відповідає дійсності. «Рідна школа» (до якої, до речі, входили В. Микитчук та І. Герасимович) лише дозволила використати свою назву і не мала до енциклопедії жодної дотичності. Друкарня ж Окружного союзу вимагала непомірно високої оплати за надані поліграфічні послуги, доволі гостро нарікала на редакцію за низьку якість надісланих матеріалів та за порушення попередньо узгоджених строків. У свою чергу, редакція скаржилась на друкарню, звинувачуючи її у численних помилках. Ситуація особливо ускладнилась у травні 1930 р., коли нарешті було випущено у світ перший зошит очікуваної всім галицьким громадянством енциклопедії. На жаль, обсяг власне довідкових матеріалів майже дорівнював обсягу виправлень тих помилок, що їх зауважила редакція. І. Чепіга (як ми зазначали вище, саме він відповідав за коректуру) був змушений залишити свою працю у видавничому комітеті.

Перший зошит «Української загальної енциклопедії» розчарував багатьох передплатників і завдав видавництву чималої шкоди. Відмови від довідника надходили до редакції сотнями. І. Герасимович, як й І. Чепіга, вийшов зі складу видавничого комітету, І. Раковський, усвідомивши складнощі підготовки та опрацювання енциклопедичних матеріалів, висунув нові вимоги щодо винагороди за редакторську працю. Криза у видавничому колективі «Української загальної енциклопедії» поглиблювалась, загрожуючи долі майбутнього видання.

В. Микитчуку довелося докласти чимало зусиль, щоб виправити критичне становище. Оскільки задовольнити вимоги І. Раковського видавничий комітет енциклопедії з об'єктивних причин не міг, редакція опинилась без головного редактора, посаду якого після консультацій було запропоновано В. Сімовичу, що на той час працював в Українському педагогічному інституті у Празі. Вчений погодився обійняти керівництво редакційним колективом, а тому приїхав до Львова, де зустрівся з В. Дорошенком, мовним редактором довідника. Повернувшись до Праги,

В. Сімович організував групу співробітників – фахівців з різних галузей українознавства, які почали укладання й опрацювання статей. До складу цієї групи входили, зокрема, Д. Чижевський, В. Січинський, Л. Біленький та ін. Таким чином, підготовка текстів для «Української загальної енциклопедії», передусім з україністики, що займала ледь не половину третього тому, була здійснена якісно, на високому науковому та методичному рівні.

Попри всі труднощі видання «Української загальної енциклопедії» закінчилось на початку 1935 р. успішно й стало визначним і загальноновизнаним вкладом у національну культуру, а також сприяло формуванню науково-методичних засад української енциклопедичної справи.

Зрозуміло, що порівняно невеликий обсяг довідника та його читачка адреса – найширші кола неспеціалістів – не давали змоги створити видання, яке б досконало відповідало вимогам, що висуваються до багатьох енциклопедій. Видавці розуміли це і в передмові зазначили, що вони прагнули подати «тільки найкращі речі, причому звичаєм всіх нинішніх енциклопедій уживаємо відповідних скорочень». «Українська загальна енциклопедія» написана особливим «енциклопедичним способом», який вимагає короткого пояснення. Так, кожне слово – термін, гасло, назва енциклопедичної статті – надруковано напівжирним шрифтом; у випадку, коли термін запозичений («чужий»), то у дужках вказано його походження. Назви осіб, країн, місцевостей, річок подані так, як вони в дійсності вимовляються, часом у дужках зазначається їх написання латиною. Це зручно для читачів, оскільки дозволяє уникати сумнівів при відшуканні прізвищ в іншомовних джерелах та й загалом відповідає традиціям європейських видань. На додаток до українських назв рослин і тварин у дужках вміщені також їх латинські наукові назви. В енциклопедії існує розгалужена система посилань, що підвищує довідковість матеріалів. Автори статей користувалися правописом Всеукраїнської Академії наук, однак прагнули зберегти галицьку вимову.

«Українська загальна енциклопедія» має алфавітно-систематичний принцип побудови, унікальний для українських енциклопедій. Наприклад, на реєстрове слово (як називають його укладачі, гасло) «Україна» маємо декілька статей, присвячених культурі, історії, географії тощо, причому ці дрібніші частини загальної статті подаються за алфавітом.

Відчутне прагнення авторів довідника підкреслити спадковість видання з «Лексиконом славенороським» П. Беринди – першою енциклопедичною працею в Україні: тут, як і в «Лексиконі», пронумеровано колонки, а не сторінки книги, однаково зроблено відбивку. Це певним чином сприяло формуванню національної традиції в оформленні енциклопедичних видань, на жаль, не продовженої пізніше.

Цікавим є науково-довідковий апарат енциклопедії, до складу якого входять: передмова, післямова «До нашого громадства», «Заазбучний покажчик статей гасла «Україна», покажчик чужомовних слів, назв і зворотів, а також покажчики ілюстрацій, таблиць тощо. Зміст та іменний покажчик відсутні, нема й переліку найважливіших статей.

Відзначимо високий науковий і методичний рівень підготовки статті «Україна». Порівнюючи її з аналогічними матеріалами, вміщеними пізніше в радянських енциклопедіях, можна зауважити, що тут подаються дещо інші відомості. Йдеться про те, що хоча й в першому, і в другому виданні «Української радянської енциклопедії» Україні присвячений окремий том значного обсягу, в «Українській загальній енциклопедії» є оригінальні статті «Військо», «Гроші», «Книгознавство», «Церква», «Жіночий рух», створені на основі унікальних українських матеріалів. Навіть ті статті, що в «Українській радянській енциклопедії» і в «Українській загальній енциклопедії» називаються однаково, суттєво відрізняються за змістом. Зокрема, остання подас інформацію про українську музику, театр, освіту та інше в історичному розвитку, а в «Українській радянській енциклопедії» висвітлюється здебільшого їх сучасний стан. «Українська загальна енциклопедія» містить також надзвичайно цінні відомості про західноукраїнські землі, Закарпаття, Буковину, українські землі у Польщі, тобто матеріали з тих питань, що вкрай обмежено та упереджено висвітлені в радянських енциклопедичних виданнях. Цікавими є й статті про українську еміграцію, як політичну, так і трудову. Підкреслимо оригінальність словника «Української загальної енциклопедії», який не запозичено з жодного іншого видання.

«Українська загальна енциклопедія» була першою спробою створити універсальний енциклопедичний довідник українською мовою. На жаль, відсутність досвіду все ж не дала змоги видавцям досягти європейського рівня. Разом з тим у

підготовці цього унікального видання брали участь видатні діячі української науки і культури – І. Раковський, В. Сімович, З. Кузеля, І. Герасимович, М. Возняк, Б. Лепкий, П. Франко та ін., які вперше зібрали і систематизували відомості про історію, мистецтво, народне господарство, громадські організації України. Енциклопедія зберігає свою цінність і в наші дні. Вона стала еталоном для наступних українських енциклопедичних довідників, втіливши засади об'єктивності і максимальної всеохопності всіх галузей знань, присвятивши особливу увагу українознавчим проблемам, що й було метою авторського та видавничого колективу. *

1. Микитчук В. До історії «Української загальної енциклопедії» в Коломиї // Коломия і коломийщина. Філадельфія: Видання комітету коломиян, 1988. С. 351 – 361.
2. Раковський І. Якою буде наша енциклопедія? // Діло. 1930. 4, 6, 8 лютого.
3. Черниш Н.І. Українська енциклопедична справа: історія розвитку, теоретичні засади підготовки видань. Львів: Фенікс, 1998.
4. Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Фонд 252.

Стаття надійшла до редколегії 28.01.2000